

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ДОМЕН ДУХОВНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Є. ГУЦАЛА)

Стаття продовжує цикл публікацій авторів, присвячених виявленню особливостей дослідження мовної картини світу. На матеріалі фразеологічних одиниць, які функціонують у творах відомого українського письменника Євгена Гуцала, описано концептуальний домен духовність, який є невід'ємним елементом у змалюванні концептів добро і зло і має своє виявлення в українській мовній картині світу. Крім цього, зроблено спробу власне через аналізований домен реконструювати духовні цінності українського народу.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, когнітивна лексикологія.

Статья продолжает цикл публикаций авторов, посвященный выявлению особенностей исследования языковой картины мира. На материале фразеологических единиц, функционирующих в произведениях известного украинского писателя Евгения Гуцало, описан концептуальный домен духовность, который является неотъемлемым элементом в описании концептов добро и зло и имеет свое проявление в украинской языковой картине мира. Кроме этого, осуществлена попытка собственно через анализируемый домен реконструировать духовные ценности украинского народа.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, когнитивная лексикология.

The article continues the cycle of author's publications devoted to peculiarities of the research of linguistic picture of the world. The conceptual domain spirituality is analyzed using the material of phraseology units that are resented in works of the well-known Ukrainian writer Yevhen Gutsalo. This domain is an essential element in the image of such concepts as good and evil and reveals the peculiarities in the linguistic picture of the world. Moreover, the article represents an attempt to reconstruct the spiritual values of the Ukrainian folk according to the concept under consideration.

Key words: concept, language worldview, cognitive lexicology.

Одним з актуальних питань лінгвістики в новітній період є дослідження взаємозв'язку мови та свідомості, мислення та діяльності окремої людини. У цьому аспекті картина світу виступає тим загальним тлом, на якому постає особливість взаємодії людини та її оточення. Розвиток суспільства активно впливає на зміну картини світу, а це, у свою чергу, призводить до зміни мовної картини світу. Окрема національна мова має у своєму запасі низку засобів концептоутворення, які сприяють формуванню власної картини світу. Звідси впливає думка про те, що концептуалізація і членування світу є невід'ємними від мови. Як слушно зазначив В. фон Гумбольдт, саме в мові здійснюються акти розуміння людиною світу, оскільки слово є відбитком чуттєвого образу предмета, створеного цим предметом [6].

Увагу багатьох лінгвістів (О.А. Давиденко, О.І. Голубовської, Т.А. Фесенко та інших) зосереджено на вивченні засобів представлення в мові різних видів знань. Процес набуття й усвідомлення людиною інформації про навколишній світ, на думку відомої дослідниці О.А. Давиденко, «пов'язаний з реалізацією певної когнітивної діяльності людини – когніції або мислення, яка трактується як виявлення ментальних здібностей людини, спрямованих на пізнання й оцінку самого себе й навколишнього світу» [8, с. 351]. Т.А. Фесенко, досліджуючи особливості вираження людської думки, зауважує, що за своєю природою «думка людини передбачає, з одного боку, незалежний від неї матеріальний світ, що відображається нею, а з другого, – вербальні засоби її вираження» [10, с. 149]. А.Д. Белова, досліджуючи мовну картину, звертає увагу на те,

що «мови – це світогляди не відсторонені, а конкретні, соціальні, пронизані системою оцінок, невіддільні від життєвої практики» [2, с. 26-30].

Вивчення теоретичних проблем мовних картин світу має своє відображення в дослідженнях Ж.П. Соколовської, яка цілком слушно, на наш погляд, розрізняє картину світу та наукову картину світу, оскільки перша з них «включає в себе не тільки наукове знання, а й знання повсякденне, побутове, міфологічне, казкові компоненти знання, вигадки, фантазії, марновірства тощо» [9, с. 4].

Зусилля окремих лінгвістів спрямовано на вивчення мовної картини світу на основі комплексного – лінгвістичного, культурологічного, семіотичного – аналізу лінгвоспецифічних концептів мови в міжкультурній перспективі. Складність і широкоаспектність феномена національно-мовної картини світу зумовили активний розвиток лінгвофілософських, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних досліджень (А. Вежицька, Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров та інші).

Картина світу, створена засобами мови, дає можливість окремому народові усвідомити його уклад життя й зрозуміти самотність інших народів. Пропонована праця є певним внеском у розвиток цієї думки. Метою статті є вивчення ролі концептуального домену *духовність* в українській мовній картині світу. Матеріалом розвідки послуговували фразеологічні одиниці, які активно функціонують у творчості відомого українського письменника Є. Гуцала.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- характеризувати особливості виявлення мовної картини світу на фразеологічному рівні;
- дати визначення поняття *концептуальний домен*;
- виявити особливості фразеологізмів у творах Є. Гуцала в сенсі вивчення мовної картини світу.

Відомо, що мова є своєрідним носієм духовної мудрості народу, закодованої, зокрема, у фразеологічних одиницях. Уже стало достеменним, що мовна картина світу виявляє себе не лише на лексичному рівні, а й на фонетичному та граматичному. Крім цього, є ще один рівень виявлення мовної картини світу – фразеологічний, оскільки фразеологічні одиниці якнайширше передають досвід, психологію, культуру народу – носія мови. У цьому аспекті Ю.Д. Апресян зазначає, що кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття й організації, а отже, й концептуалізації світу. Значення, що виражаються в ній, сумуються в якусь окрему систему поглядів, своєрідну колективну філософію, яка є обов'язковою для всіх носіїв мови [1, с. 38-39]. У світлі сказаного, акцентуємо на тому, що питомі фразеологізми найбільш яскраво виражають національний спосіб бачення світу. Національно-світоглядна ідеологія пронизує всю мовну систему, важливим складником якої є фразеологія.

У когнітивній лінгвістиці моделюються окремі фрагменти мовної картини світу, яка створюється на матеріалі і лексичних, і фразеологічних одиниць. Предметом дослідження нашої розвідки є фразеологічні одиниці, оскільки в їх семантиці має місце відтворення сприйняття світу, а також виявляються особливості мислення як окремої особистості, так і народу загалом. Крім цього, особливість фразеологізмів полягає й у тому, що при їх функціонуванні створюються певні мовні образи, через які людина має можливість відтворювати своє власне уявлення про навколишню дійсність.

Якщо вважати мовну картину світу своєрідним накопиченням знань про навколишню дійсність, які отримуються різними засобами мови, то фразеологічним засобам варто відвести одне із чільних місць у цьому контексті.

Фразеологічні одиниці, які активно функціонують у творах відомого українського письменника Євгена Гуцала, цінними в аспекті змалювання мовної картини світу, на наш погляд, є насамперед тим, що в їхній семантиці відображається й погляд самого автора на особливості світосприйняття, що у свою чергу дозволяє нам реконструювати особливості бачення світу українською інтелігенцією.

Саме семантика фразеологізмів, які функціонують в аналізованих нами текстах, дозволяє відтворити загальне розуміння українським народом концептів добра і зла.

Концепт, у нашому розумінні – це процес пізнання, це самотня індивідуальна творчість. Концепт, як відомо, – це складне утворення, багатовимірне та багатосферичне. Тому цілком можемо стверджувати, що не існує якихось простих концептів. Кожен концепт має свої складові частини, які в різних лінгвістичних дослідженнях розглядаються як концептосфери, домени, фрейми, конотативи.

У нашому дослідженні ці складові іменуються *доменами*. Домен дозволяє зрозуміти концепт, допомагає увиразнити семантичну наповненість концепту.

В українській мовній картині світу досить широко представлені концепти *добро і зло*, адже цілком упевнено можемо сказати, що саме на цій єдності протилежностей базується наше пізнання навколишньої дійсності. Однак, на наше переконання, змалювання цих концептів не буде повним, якщо до їх складу не включити концептуальний домен *духовність*, оскільки запорукою успішного розвитку суспільства є *духовність* народу. Саме піднесення духовного рівня особистості є важливою умовою становлення громадянина, а відтак і держави.

У когнітивній лінгвістиці поняття доменів як певних ділянок для увиразнення концепту мають фіксоване значення для всіх носіїв мови.

Поняття мовної картини відображає певним чином сталість мовного лексикону, який є одним

із засобів активації свідомості людини, і має системний характер, що передається поняттям концептуальної картини світу. Доречно зауважити, що основу будови концептуальної картини світу складають ментальні орієнтири, інтерпретація яких зумовлена їхнім співвіднесенням із певними доменами.

Концептуальний домен *духовність* має своє відображення в семантиці фразеологічних одиниць, які активно функціонують у творах Є. Гуцала. Так, наприклад, однією з духовних чеснот людини є її вміння дати розумну і щиру пораду, оскільки українці часто радяться один з одним при вирішенні певних проблем. Ця риса характеру знаходить своє відображення і в семантиці фразеологізмів, як-от: *баловство ніколи до добра не доводить* [7, с. 84], *нема чого від добра шукати добра* [7, с. 87], *журба – не матінка, від неї ласки не жди* [7, с. 111], *не міряй всіх на свій аришин* [7, с. 141], *хороший рибак по клювову мусить знати, як рибку звати* [7, с. 149], *кинь ячмінь у болото, вбере тебе у золото* [7, с. 149], *пошануй худобу раз, а вона десять раз пошанує* [7, с. 150], *не все їсти скором – колись буде й піст* [7, с. 601], *усі прийоми хороші, коли дають зиск і гроші* [7, с. 617].

Як бачимо, у семантиці наведених висловів містяться доволі актуальні поради для практичного вжитку, які допомагають людині уникнути певних неприємних ситуацій, покращити своє матеріальне становище, гідно вийти зі складних життєвих ситуацій.

Важливе місце в усвідомленні людиною добра і зла є розуміння того, що вона в цьому житті невічна. Тому філософське розуміння смерті виступає своєрідним мірилом рівня духовності, прагненням людини залишити після себе хороші спогади. Крім цього, в українській мовній країні світу саме смерть виступає великою справедливістю, яка не знає ніяких титулів і рангів, зв'язків і подарунків.

Ця думка закодована і в семантиці фразеологізмів аналізованих творів Є. Гуцала: *від смерті в печі не замажешся* [7, с. 124], *не вмирає віковий, тільки часовий* [7, с. 127], *людський вік, як у зайця хвіст* [7, с. 127], *кому короткий вік, тому не pomoже і лік* [7, с. 127].

У контексті сказаного підкреслимо ще один важливий аспект у змалюванні концептів добро і зло, а саме духовно-моральні установки суспільства, за якими живуть люди в окремо взятому суспільстві та якими вони спрямовуються на здійснення суспільно очікуваних дій. Власне через концептуальний домен *духовність* можна здійснити реконструкцію духовності членів суспільства на основі аналізу фразеологічних одиниць у творах Є. Гуцала. Семантично-етимологічний аналіз досліджуваних фразем дозволить, на наш погляд, певною мірою відтворити комплекс духовних цінностей українців. Найціннішими в цьому аспекті є ті фразеологічні

одиниці, у семантиці яких зберігається оцінний елемент, що є властивим для духовно-ідеологічних установок. Функціонування таких фразеологізмів у творах Євгена Гуцала є яскравим свідченням певних особливостей світобачення. Так, зокрема, однією із духовних чеснот українського народу є абсолютне несприйняття обману, підлабузництва. В українській мовній картині світу брехня представлена як кульгава каліка, а людина, яка займається підлабузництвом, асоціюється з лисицею. Саме такі асоціації закодовано в семантиці фразеологізмів, представлених у творчості Є. Гуцала (*А тут вона сказала чисту-пречисту правду, яка стоїть на двох ногах, а не якусь ложу, яка на ліву ногу накульгує, а на праву спотикається* [7, с. 405]; *А в них ... – і Мартоха труснула клаптем газети, – стільки правди, як у кози хвоста* [7, с. 406]; *А як їй було не змовчати довгим, як цїп, язиком, як їй було не зав'язати свого преславноного мішка, щоб звідти не посипалась полова* [7, с. 408]; *Для неї брехенька завжди була наче рідна ненька; вона таке любила говорити, що собака й з маслом не з'їв би* [7, с. 405]; *Ото в них звичка у вічі як лиси, а позаочі як біси* [7, с. 417]).

Як бачимо, у семантиці фразеологічних одиниць текстів Євгена Гуцала мають свій вияв основні світоглядні орієнтири українського народу. Систематизація та семантична інтерпретація фразеологізмів аналізованих творів дає можливість виявляти особливості мовної картини світу, зокрема в аспекті розкриття духовного надбання українського народу.

Отже, виявлення мовної картини світу на фразеологічному рівні характеризується певними особливостями, які полягають, зокрема, в тому, що фразеологічні одиниці досить повно передають досвід, психологію та культуру народу. Відомо, що кожна національна мова відображає певний спосіб сприйняття й організації (а значить і концептуалізації) світу. У цьому аспекті фразеологічний фонд мови є невичерпним джерелом інформації, що зберігає та передає наступним поколінням стереотипні уявлення народу про його минуле, його ціннісні орієнтири.

Мовна картина світу вважається одним із засобів активації концептуальної картини світу, конститuantами якої є концепти – складні ментальні репрезентації, що формуються в результаті первинної взаємодії людини із середовищем. Одним із важливих завдань мовознавців є реконструкція базових концептів, серед яких окреме місце належить концептам *добро* і *зло*. Важливе місце в змалюванні цих концептів займає концептуальний кластер *духовність*. Концептуальним кластером ми називаємо складову частину концепту, яка застосовується для опису контекстів уживання семантичних одиниць, що мають фіксоване значення для всіх носіїв мови.

Аналіз фразеологічних одиниць, які активно функціонують у творах Є. Гуцала, дозволяє

стверджувати, що в їх семантиці кодуються особливості психології українського народу, його духовне багатство. В українській мовній картині світу вчинки людини (як добрі, так і погані) пов'язуються з її внутрішнім світом, її

духовністю, свідченням чого є фразеологічні одиниці творів Євгена Гуцала.

У перспективі дослідження – подальше виявлення особливостей мовної картини світу на матеріалі творчості Євгена Гуцала.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 37-67.
2. Белова А.Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Збірник наукових статей. – К.: Київський національний лінгвістичний університет, 2001. – Вип. 7. – С. 26-30.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Наука, 1997. – 416 с.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Национально-культурная семантика русских фразеологизмов. – М.: Русский язык, 1990. – С. 4-10.
5. Голубовська І.О. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичного вивчення: Збірник наукових праць: У 2 ч. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – Ч. 1. – С. 252-258.
6. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
7. Гуцало Є.П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена: Роман-диалогія. – К.: Рад. письменник, 1982. – 711 с.
8. Давиденко О.А. К вопросу о концепте «цвета»: синий и голубой как компоненты национально-культурной картины мира // Мова і культура: Періодичний збірник наукових праць. – К.: Видавничий Дім Сергія Бураго, 2003. – Вип. 6. – С. 350-360.
9. Соколовская Ж.П. «Картина мира» в значениях слов. – Симферополь: Таврия, 1993. – 234 с.
10. Фесенко Т.А. Концептуальное моделирование как метод изучения ментальной реальности человека // Когнитивная семантика: Материалы 2-й Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов, 1994. – Вып. 2. – Ч. II. – С. 149-151.
11. Baranov A., Dobrovolskij D. Idioms from a cognitive perspective // Вестник Московского государственного университета. – Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 1999. – № 1.